

Demografski resursi kao indikator i čimbenik dispariteta u regionalnom razvoju Hrvatske

Pejnović, Dane; Kordej-De Villa, Željka

Source / Izvornik: **Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja, 2015, 24, 321 - 343**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.5559/di.24.3.01>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:213:664146>

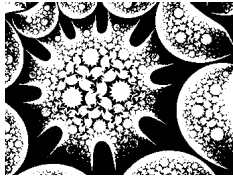
Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[The Institute of Economics, Zagreb](#)

doi:10.5559/di.24.3.01

DEMOGRAFSKI RESURSI KAO INDIKATOR I ČIMBENIK DISPARITETA U REGIONALNOM RAZVOJU HRVATSKE

Dane PEJNOVIĆ
Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb

Željka KORDEJ-DE VILLA
Ekonomski institut, Zagreb

UDK: 314.1(497.5-3)“200/201“:338
338.1(497.5-3)“200/201“:314

Prethodno priopćenje

Primljeno: 3. 8. 2015.

Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom 4513.

Suvremeni razvoj Hrvatske opterećen je izrazitim regionalnim disparitetima. Kako su razlike u socioekonomskoj razvijenosti ključni generator prostorne pokretljivosti stanovništva, to se odražava i na atrofiju demografskih resursa slabije razvijenih područja, a na taj način i destabilizaciju njihove naseljenosti. Zbog uzajamne povezanosti gospodarskoga i demografskog razvoja, u radu su pobliže razmotreni demografski resursi kao indikator i čimbenik dispariteta u regionalnom razvoju države. Istraženi su demografski resursi 2001. i 2011. godine na tri hijerarhijske razine regionalnog razvoja i četiri prostorne kategorije prema kompozitnom indeksu razvijenosti županija 2013. godine. Rezultati istraživanja pokazuju da: prvo, Hrvatsku karakterizira izrazito neravnomjeran prostorni razmještaj demografskih resursa; drugo, više od polovine ukupnoga broja županija ulazi u I. kategoriju razvijenosti, a samo tri županije u IV. kategoriju razvijenosti; treće, područja IV. kategorije razvijenosti karakteriziraju povoljni demografski resursi, a područja I. kategorije slabi demografski resursi, i četvrto, strukturalna i dinamička obilježja indeksa demografskih resursa jasno indiciraju specifične razvojne probleme u pojedinim dijelovima zemlje.

Ključne riječi: regionalni razvoj, indeks demografskih resursa, kompozitni indeks razvijenosti, Hrvatska

Dane Pejnović, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-
-matematički fakultet, Geografski odsjek, Marulićev trg 19,
10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: dapejno@geog.pmf.hr

UVOD

Suvremeni razvoj Hrvatske obilježen je dubokim strukturnim i dinamičkim slabostima koje ju determiniraju kao jedno od problemskih područja Europske unije. Kad je riječ o prostorno-razvojnim procesima, naznačene slabosti pokazuju se prije svega u problemskim značajkama demografskoga i gospodarskog razvoja, od kojih se prvi očituje u depopulaciji i starenju stanovništva kao temeljnim demografskim procesima, a drugi u višegodišnjoj recesiji.¹ Opadanje broja stanovnika od početka 1990-ih godina rezultanta je međuzavisnog utjecaja mehaničkoga i prirodnoga kretanja stanovništva.² No temeljni uzrok iskazane depopulacije dugotrajno je i povremeno veoma intenzivno iseljavanje, odnosno ratom uvjetovano seljenje stanovništva, koje se odražavalo u slabljenju bioloških struktura, a povezano s tim i s prirodnim kretanjem stanovništva. Atrofija bioloških struktura neposredno je najuočljivija u procesu demografskoga starenja³ i slabljenju fertiliteta. Rezultat toga jest sve nepovoljnije prirodno kretanje stanovništva, koje od 1991. karakterizira prirodni pad. Nakon kratkoga poratnog kompenzacijskog razdoblja, 1996. i 1997. godine,⁴ od 1998. negativni se intenzitet prirodnoga kretanja sve više pojačava i temeljna je odrednica depopulacije zemlje u recentnom razdoblju. To potkrepljuje podatak da je u promatranom 15-godišnjem razdoblju (1998.–2013.) broj umrlih nadmašio broj živorođenih za 143 772 stanovnika. Samo u zadnjih pet godine (2009.–2013.) zabilježen je prirodni pad od 46 780 stanovnika, što je gotovo 2,5 puta više od negativnoga migracijskog salda Hrvatske u istom razdoblju (-19 314 stanovnika).⁵

S druge pak strane, naznačena demografska kretanja, posebno porast intenziteta iseljavanja stanovništva, uzročno su najuže povezani s nepovoljnim gospodarskim trendovima. Krizna obilježja suvremenoga gospodarskog razvoja rezultat su kumulativne uzročnosti više činitelja, među kojima se posebno ističu strukturno pogoršanje hrvatskoga gospodarstva od kraja 1980-ih godina, materijalna razaranja i kadrovsko osiromašenje u Domovinskom ratu⁶ i neprimjeren model gospodarske tranzicije, odnosno nepotpuno provedeno vlasničko restrukturiranje u tranzicijskom razdoblju.⁷ Prijelaz na tržišno gospodarstvo u takvim uvjetima rezultirao je razmjerno sporim rastom broja zaposlenih te trajno visokom stopom nezaposlenosti, posebno mladih, kao potisnim faktorom novoga ciklusa iseljavanja.⁸

Kao podsustavi integralnog razvoja, demografski i gospodarski procesi uzajamno su povezani odnosom funkcionalne interferencije, pri čemu se njihovi kumulativni efekti prostorno diferencirano pojačavaju ili slabe. Takav njihov međuzavisni utjecaj posebno dolazi do izražaja u regional-

nom razvoju. S druge pak strane, dispariteti u regionalnom razvoju generator su prostorne pokretljivosti stanovništva, a na taj način i prostorne redistribucije demografskih resursa prema razvijenijim područjima. Multiplikativni učinci takva prostornoga pulsiranja naseljenosti, polarizacije s jedne i diferencijacije s druge strane odražavaju se u daljem produbljivanju razlika u razvijenosti u okviru nacionalnoga teritorija.

CILJ, ZADACI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Opći cilj istraživanja ovog rada komparativna je prostorno-vremenska analiza demografskih resursa kao indikatora i čimbenika dispariteta u regionalnom razvoju Hrvatske. Tako definiran istraživački okvir nalaže potrebu pobližeg razmatranja prostornog razmještaja stanovništva, korelaciju indeksa razvijenosti i indeksa demografskih resursa te analizu obilježja njegovih komponentnih varijabli i trendova kao indikatora recentnih promjena u regionalnom razvoju zemlje.

Na temelju uvida u dosadašnja istraživanja i poznavanja predmetne problematike, mogu se postaviti sljedeće radne hipoteze:

- H1 Hrvatsku u recentnom razdoblju karakterizira izrazito neravnomjeran prostorni razmještaj naseljenosti, a povezano s tim i demografskih resursa kao ključnoga čimbenika regionalnog razvoja.
- H2 Suvremeni razvoj Hrvatske obilježen je naglašenim razlikama u regionalnom razvoju, koje su uvelike determinirane nepravilnom nodalno-funkcionalnom organizacijom, odnosno razvijenošću i razmještajem gradova višega stupnja centraliteta.
- H3 Zbog neposredne uzročno-posljedične povezanosti regionalnoga i demografskog razvoja, indeks razvijenosti i indeks demografskih resursa zakonito su povezani odnosom upravno-proporcionalne korelacije.
- H4 Vrijednosti te smjer i intenzitet promjena komponentnih varijabli indeksa demografskih resursa (demografski indeks i indeks obrazovanosti) jasno indiciraju specifične razvojne probleme u pojedinim dijelovima zemlje.

METODOLOGIJA I PROSTORNO-VREMENSKA MATRICA ISTRAŽIVANJA

Istraživački pristup zasnovan je na primjeni metodološkoga postupka analiza – sinteza i prostorno-komparativnoj metodi. Uključuje izračun sintetičnoga pokazatelja demografskih potencijala – *indeksa demografskih resursa* (i_{der}) i njegovo vrednovanje u okviru tipološke skale od šest vrijednosnih razreda, prema Nejašmić, Toskić i Mišetić (2009).

Prema navedenom metodološkom predlošku, postupak izračuna indeksa demografskih resursa uključuje dvije temeljne komponente: *demografski indeks* (i_{dem}) i *indeks obrazovanosti* (i_o) te broj stanovnika prostorne jedinice kao korektiv u obliku *koeficijenta* (k), a izračunava se primjenom formule:

$$i_{der} = k \times (i_{dem} + i_o)$$

Iako izgleda jednostavno, riječ je o razmjerno složenom postupku, jer uključuje čak petnaest varijabli, od kojih se svaka zasniva na posebnom načinu izračuna.⁹

Prva sastavnica indeksa demografskih resursa, *demografski indeks* (i_{dem}), složen je pokazatelj za čiji se izračun rabi jedanaest varijabli (najvažniji indikatori demografskoga potencijala te sintetični pokazatelj prirodnoga kretanja i dobnoga sastava stanovništva), a odražava opći smjer demografskih promjena u prošlom razdoblju, najvažnije indikatore demografskoga potencijala te sintetični pokazatelj prirodnoga kretanja i dobnoga sastava stanovništva.

Njegova druga sastavnica, *indeks obrazovanosti* (i_o), manje je složen pokazatelj; za njegov izračun rabe se četiri varijable, a odražava obilježja dosegnutoga stupnja obrazovanosti te naznake budućih proporcija najobrazovanijega kontingenta stanovništva.

Zbog izrazite prostorne heterogenosti demografskih obilježja (strukturnih i dinamičkih komponenti), širok raspon vrijednosti analiziranih varijabli sintetiziran je u šest vrijednosnih razreda, na temelju kojih je izdvojen odgovarajući broj tipova prostornih jedinica prema obilježjima indeksa demografskih resursa (Tablica 1).

❶ TABLICA 1
Tipologija prostornih
jedinica prema
indeksu demografskih
resursa (i_{der})

Oznaka tipa	Tip	Obilježje	i_{der}
A	izrazito povoljni demografski resursi	izrazito dobra demografska obilježja i potencijali, vrlo visoka razina obrazovanosti	> 80,0
B	povoljni demografski resursi	vrlo dobra demografska obilježja i potencijali, visoka razina obrazovanosti	40,1 – 80,0
C	dobri demografski resursi	pretežito dobra demografska obilježja i potencijali, uglavnom dobra razina obrazovanosti	20,1 – 40,0
D	slabi demografski resursi	donekle dobra demografska obilježja i potencijali, uglavnom niska razina obrazovanosti	10,1 – 20,0
E	vrlo slabi demografski resursi	vrlo slaba demografska obilježja i potencijali, uglavnom vrlo niska razina obrazovanosti	5,1 – 10,0
F	izrazito slabi demografski resursi	izrazito slaba demografska obilježja i potencijali, izrazito niska razina obrazovanosti	≤ 5,0

Izvor: Nejašmić, Toskić i Mišetić (2009)

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 3,
STR. 321-343

PEJNOVIĆ, D., KORDEJ-
-DE VILLA, Ž.:
DEMOGRAFSKI...

● TABLICA 2
Prostorna shema
istraživanja

Izložena tipologija osnova je za komparativnu prostorno-vremensku analizu demografskih potencijala u kontekstu regionalnog razvoja Hrvatske.

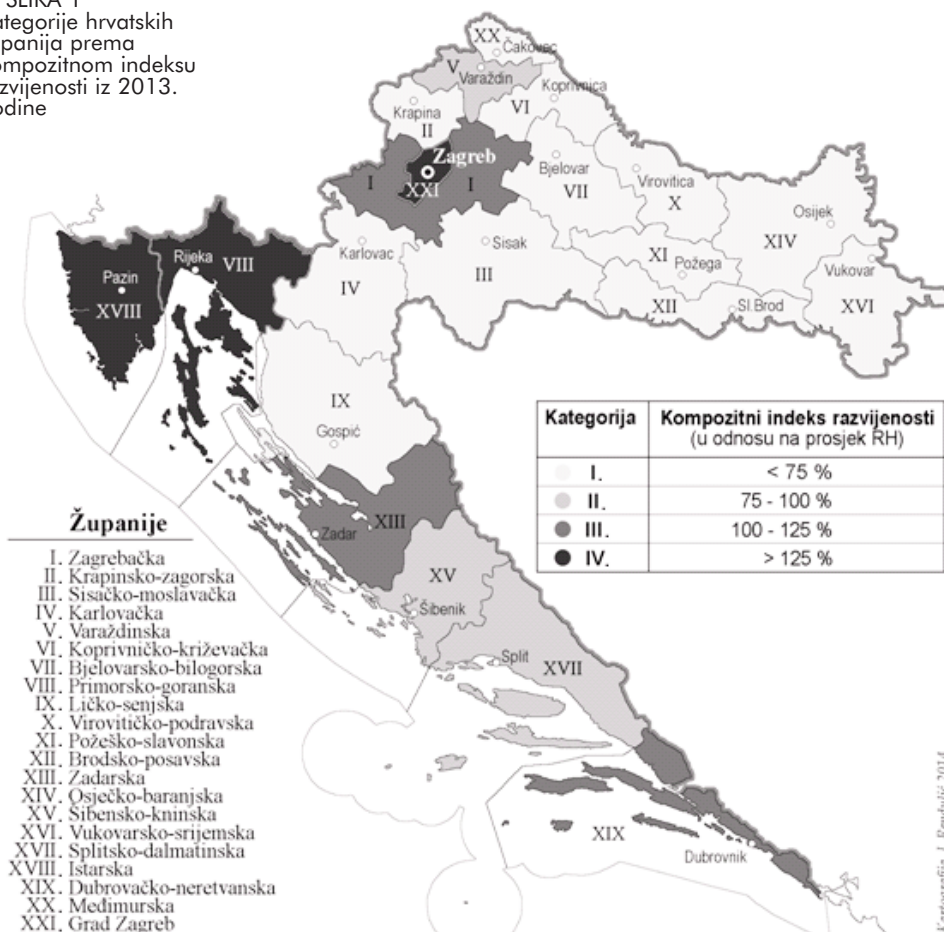
Prostornu shemu istraživanja čine dvije kategorije prostornih jedinica/cjelina. Prva je hijerarhijski strukturirana mreža prostorno-razvojnih jedinica/cjelina koje zbog svoje veličine i statističke infrastrukture optimalno odgovaraju potrebi evaluacije regionalnog razvoja države u danom trenutku. Prvu razinu tako definiranoga prostornog sustava čine statističke regije NUTS-2 razine, drugu tzv. *planska područja*, sukladno aktualnom prijedlogu Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske iz 2013. godine,¹⁰ a treću postojeće županije (Tablica 2).

Statistička regija (NUTS-2)	Plansko područje	Županija
Kontinentalna Hrvatska	Središnja Hrvatska	Grad Zagreb Zagrebačka Sisačko-moslavačka Karlovačka Bjelovarsko-bilogorska
	Istočna Hrvatska	Osječko-baranjska Virovitičko-podravska Požeško-slavonska Brodsko-posavska Vukovarsko-srijemska
	Sjeverozapadna Hrvatska	Varaždinska Koprivničko-križevačka Krapinsko-zagorska Međimurska
Jadranska Hrvatska	Sjeverni Jadran i Lika	Primorsko-goranska Istarska Ličko-senjska
	Srednji i Južni Jadran	Splitsko-dalmatinska Zadarska Šibensko-kninska Dubrovačko-neretvanska

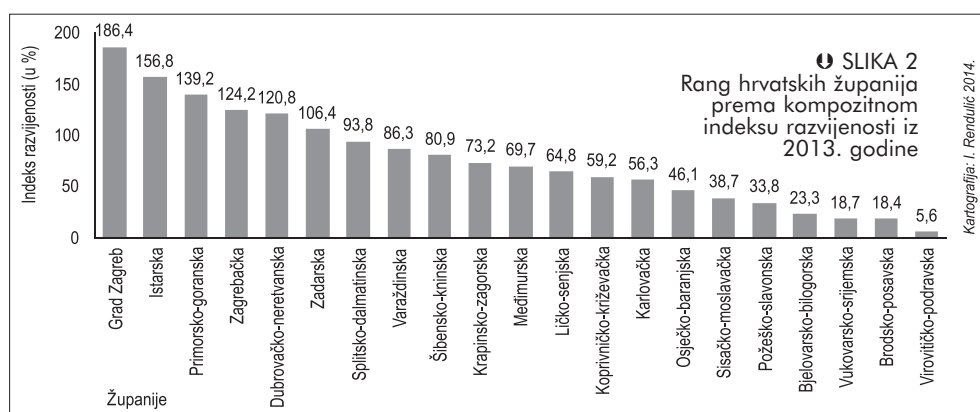
Drugu prostorno-analitičku matricu čine područja po kategorijama razvijenosti prema kompozitnom indeksu razvijenosti iz 2013. godine.¹¹ Ona uključuje prostorno-razvojne jedinice na dvije hijerarhijske razine: prvu, kategorije razvijenosti, i drugu, županije (Slika 1).

S obzirom na to da se natpolovičan broj županija, njih 12, nalazi u I. kategoriji razvijenosti (< 75% nacionalnoga prosjeka), prostornu shemu istraživanja opravdano je upotpuniti i skalom njihove razvijenosti koja zorno predočuje relativan položaj pojedinih županija u okviru regionalnog razvoja Hrvatske i preduvjet je za komparativnu analizu indeksa razvijenosti i indeksa demografskih resursa na 3. stupnju prostorno-razvojne diferencijacije (Slika 2).

➔ SLIKA 1
Kategorije hrvatskih
županija prema
kompozitnom indeksu
razvijenosti iz 2013.
godine

Izvor: http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/STRATEGIJA_REGIONALNOG_RAZVOJA.pdf
(pristupljeno 13. 9. 2014.)

Izvor: http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/STRATEGIJA_REGIONALNOG_RAZVOJA.pdf
(pristupljeno 13. 9. 2014.)

Vremenski okvir istraživanja u užem smislu podudara se s međupopisnim razdobljem od 2001. do 2011., a u širem obuhvaća raspon između 1991. i 2014. godine. Indeks demografskih resursa izračunan je na temelju statističkih podataka popisa stanovništva iz 2001. i 2011. godine, što omogućuje uvid u stanje (prostorne strukture i odnose) nakon završetka prekretničkog i turbulentnog razdoblja 1990-ih godina i početne razvojne trendove u razmjerno stabiliziranim uvjetima prvoga desetljeća 2000-ih godina. Kao pokazatelj prostorno-razvojnih dispariteta uzet je indeks razvijenosti iz 2013. godine.

REZULTATI I RASPRAVA

Prostorni razmještaj stanovništva kao determinanta regionalnog razvoja Hrvatske

Strukturu naseljenosti Hrvatske u suvremenom razdoblju karakterizira izrazito neravnomjeran prostorni razmještaj stanovništva, s odgovarajućim utjecajem na regionalni razvoj zemlje. Osim prirodno-geografskih uvjeta i povijesnih razloga, temeljni uzroci takva demografskog razmještaja stihijski su procesi socijalno-prostornoga prestrukturiranja u uvjetima urbano bazirane industrijalizacije do početka 1990-ih, učinci ratnih zbivanja tijekom 1990-ih godina i regionalni dispariteti u tranzicijskom razdoblju.

To se kumulativno odražava u sadašnjem rasporedu stanovništva, s težištem naseljenosti u kontinentalnom dijelu zemlje, u okviru kojeg se kao demografska regija jezgre posebno ističe središnja Hrvatska. Prevlast kontinentalnoga područja u strukturi naseljenosti dodatno potkrepljuju i pokazatelji gustoće naseljenosti, pri čemu prednjači sjeverozapadna Hrvatska (Tablica 3).

● **TABLICA 3**
Površina, broj stanovnika i gustoća naseljenosti u NUTS-2 regijama i planskim područjima Hrvatske 2011. godine

Prostorna jedinica	Površina (km ²)		Broj stanovnika 2011.		Gustoća naseljenosti (st./km ²)
	Aps.	%	Aps.	%	
Republika Hrvatska	56 594	100,0	4 284 889	100,0	75,7
Kontinentalna Hrvatska	31 889	56,3	2 872 954	67,0	90,1
Središnja Hrvatska	14 435	25,5	1 528 725	35,7	105,9
Istočna Hrvatska	12 486	22,0	805 998	18,8	64,6
Sjeverozapadna Hrvatska	4 968	8,8	538 231	12,5	108,3
Jadranska Hrvatska	24 705	43,7	1 411 935	33,0	57,2
Sjeverni Jadran i Lika	11 754	20,8	555 177	13,0	47,2
Srednji i Južni Jadran	12 951	22,9	856 758	20,0	66,2

Izvor: Izračunano na temelju podataka *Statističkoga ljetopisa 2000.* i *Popisa stanovništva 2011. godine*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

jelova zemlje. Tako čak 57% teritorija Hrvatske, na kojem živi 37,0% stanovništva zemlje, pripada I. kategoriji razvijenosti (< 75% nacionalnoga prosjeka), a samo 12,5% površine, na kojoj živi 29,2% ukupnoga stanovništva, IV. kategoriji razvijenosti (> 125% nacionalnoga prosjeka). Takvu uzročno-posljedičnu povezanost između razmjesta naseljenosti (demografskih resursa) i razvijenosti prostornih jedinica dodatno potkrepljuje komparativna analiza strukture površine i stanovništva NUTS-2 regija i planskih područja po kategorijama indeksa razvijenosti iz 2013. godine (Tablica 4).

Prostorna jedinica (NUTS-2 regije, plansko područje)	Kategorije razvijenosti (prema prosjeku RH)							
	I (<75%)		II (75-100%)		III (100-125%)		IV (>125%)	
	Pov. (%)	Stan. (%)	Pov. (%)	Stan. (%)	Pov. (%)	Stan. (%)	Pov. (%)	Stan. (%)
Republika Hrvatska	57,0	38,3	15,5	17,3	15,0	14,2	12,5	30,2
Kontinentalna Hrvatska	84,4	55,3	4,0	6,1	9,6	11,1	2,0	27,5
Središnja Hrvatska	74,7	27,5	-	-	21,2	20,8	4,4	51,7
Istočna Hrvatska	100,0	100,0	-	-	-	-	-	-
Sjeverozapadna Hrvatska	74,6	67,3	25,4	32,7	-	-	-	-
Jadranska Hrvatska	21,6	3,6	30,5	40,0	22,0	20,7	25,9	35,7
Sjeverni Jadran i Lika	45,5	9,2	-	-	-	-	54,5	90,8
Srednji i Južni Jadran	-	-	58,1	65,8	41,9	34,2	-	-

Izvor: Statistički ljetopis 2000. godine, Popis stanovništva 2011. godine, DZS, Zagreb; http://www.mrrfeu.hr/UserDocImages/STRATEGIJA_REGIONALNOG_RAZVOJA.pdf (pristupljeno 13. 9. 2014.).

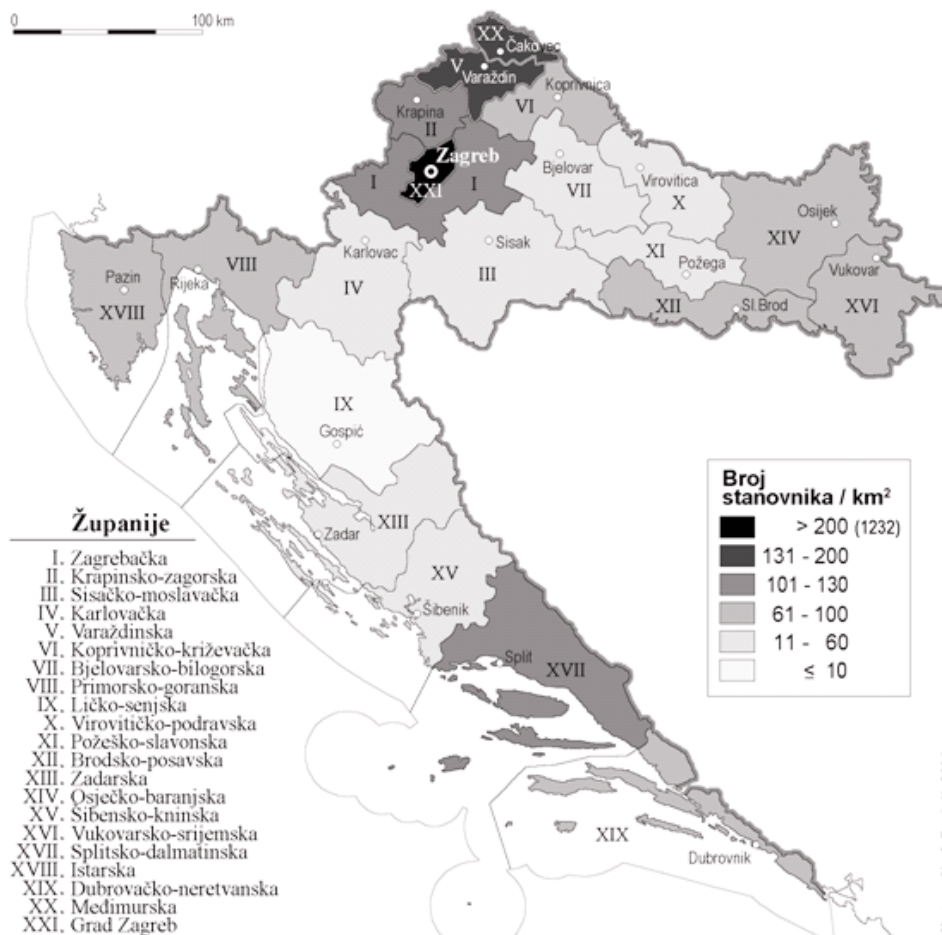
● **TABLICA 4**
Struktura površine i stanovništva NUTS-2 regija i planskih područja po kategorijama kompozitnog indeksa razvijenosti iz 2013. godine

Izložena tablična analiza pokazuje jasnu razliku na razini NUTS-2 regija, pri čemu se kontinentalna Hrvatska izdvaja visokim udjelom stanovništva i površine u I. kategoriji razvijenosti, a jadranska Hrvatska u II. i IV. kategoriji. Još su izrazitije razlike na razini razvojnih područja, među kojima se posebno izdvaja istočna Hrvatska, u kojoj 100% stanovništva živi na područjima I. kategorije razvijenosti. To pregnantno svjedoči o dubini problema socioekonomskog razvoja zbog kojega je taj prostor emigracijsko žarište Hrvatske u sadašnjem razdoblju.

Podrobnija analiza prostornog razmjesta stanovništva, na razini županija, pokazuje izrazitu dihotomiju strukture naseljenosti. S jedne strane, izdvajaju se područja guste i razmjerno gušće naseljenosti, a s druge područja više ili manje razrijeđene naseljenosti. Prvoj kategoriji pripada sjeverozapadna Hrvatska, zatim županije čija su razvojna žarišta urbane aglomeracije, a potom i panonske županije koje karakterizira visoka (agrarna) nosivost prostora. Drugu čini širok pojas pretežno ruralnih županija, sa slabije razvijenim središnjim naseljem i izvan neposrednog utjecaja makroregional-

● SLIKA 3
Gustoća naseljenosti
hrvatskih županija
2011. godine

nih središta. Izuzme li se – zbog specifičnih obilježja i statusa – Grad Zagreb, polove naseljenosti među županijama čine Ličko-senjska (9,5 st./km²) i Međimurska županija (156 st./km²), s rasponom gustoće naseljenosti u omjeru 1 : 16,4 (Slika 3).

Izvor: Izračunano na temelju podataka *Statističkoga ljetopisa 2000.* i *Popisa stanovništva 2011. godine*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

Zbog razlika u stupnju regionalne razvijenosti, štoviše i produbljanja razvojnih dispariteta, proces polarizacije i diferencijacije naseljenosti nastavlja se i u recentnom razdoblju. To se očituje u porastu demografskih resursa u razvijenijim područjima na račun njihova osjetnoga slabljenja u područjima slabije razvijenosti. Takav smjer i intenzitet prostorne pokretljivosti stanovništva Hrvatske potkrepljuju podaci i pokazatelji o promjeni broja stanovnika i gustoći naseljenosti u područjima I. i IV. kategorije razvijenosti (Tablica 5).

● **TABLICA 5**
Promjena broja stanovnika i gustoće naseljenosti u najrazvijenijim i najslabije razvijenim županijama Hrvatske od 2001. do 2011.

Registrirani trend i intenzitet prostorne polarizacije naseljenosti i u najnovijem razdoblju uzrokuje da Hrvatska sve više poprima obrise "otočne" države, s prostorno izdvojenim urbanim područjima oko makroregionalnih središta i širokim, rijetko naseljenim, prostorom koji karakterizira depopulacija i demografsko izumiranje. To se odražava u produbljivanju strukturnih i dinamičkih problema u slabije razvijenim područjima, ali i specifičnim problemima održiva razvoja kao rezultat prenapučenosti koncentracije stanovništva i funkcija u vodećim gradskim aglomeracijama. Naznačeni procesi imaju dalekosežne, negativne, posljedice za razvoj depopulacijskih područja, ali i države u cjelini.

		Kategorija razvijenosti	
		IV.	I.
Površina (km ²)		32 279	7042
Broj stanovnika	2001.	1 290 994	1 790 519
	2011.	1 294 267	1 640 307
Indeks promjene broja stanovnika 2011./2001.		100,3	91,6
Gustoća naseljenosti (stanovnika/km ²)	2001.	183,3	55,5
	2011.	183,8	50,8

Izvor: Izračunano na temelju podataka *Statističkoga ljetopisa 2000. te Popisa stanovništva 2001. i 2011. godine*, DZS, Zagreb

Strukturna obilježja i promjene demografskih resursa od 2001. do 2011.

Neravnomjeran prostorni razmještaj stanovništva Hrvatske podrazumijeva i odgovarajući razmještaj ljudskih potencijala u okviru nacionalnoga teritorija. To potkrepljuje i prostorno-komparativna analiza indeksa demografskih resursa, obilježja kojih su posredan pokazatelj dispariteta u regionalnom razvoju, dok njegove sastavnice (demografski indeks i indeks obrazovanosti) upućuju na prostorno diferencirane razvojne probleme.

Unatoč negativnim demografskim procesima, indeks demografskih resursa u Hrvatskoj kao cjelini nominalno ima obilježja tipa C – dobri demografski resursi (pretežito dobra demografska obilježja i potencijali, uglavnom dobra razina obrazovanosti).¹² Takve njegove značajke rezultanta su signifikantnih razlika u vrijednostima njegovih komponenti – demografskog indeksa i indeksa obrazovanosti, koje karakterizira divergentan trend razvoja od 2001. do 2011. Tako su se općenito negativni demografski trendovi odrazili u razmjerno značajnom pogoršanju demografskog indeksa, dok su jačanje institucionalizacije i promjene u visokoškolskom obrazovanju (posebno uvođenje bolonjskoga sustava!) utjecali na zamjetan porast indeksa obrazovanosti (Tablica 6).

Prostorna jedinica (NUTS-2 regija, plansko područje)	Demografski resursi*			
	idem	io	ider	TIP
2001. Republika Hrvatska	212,2	645,8	21,5	C
Kontinentalna Hrvatska	210,0	583,7	27,9	C
Središnja Hrvatska	186,6	938,5	44,9	B
Istočna Hrvatska	270,3	313,8	17,5	D
Sjeverozapadna Hrvatska	211,9	257,8	9,5	E
Jadranska Hrvatska	209,6	784,9	19,9	D
Sjeverni Jadran i Lika	114,9	769,8	17,7	D
Srednji i Južni Jadran	301,9	790,9	27,3	C
2011. Republika Hrvatska	153,1	1.215,9	34,2	C
Kontinentalna Hrvatska	147,5	847,8	34,8	C
Središnja Hrvatska	148,1	1.248,5	62,8	B
Istočna Hrvatska	145,8	483,2	15,7	D
Sjeverozapadna Hrvatska	148,4	479,4	12,6	D
Jadranska Hrvatska	143,7	1.032,6	41,2	C
Sjeverni Jadran i Lika	90,4	1.079,3	23,3	C
Srednji i Južni Jadran	194,5	1.002,2	29,9	C

*idem = demografski indeks, io = indeks obrazovanosti, ider = indeks demografskih resursa, TIP = tip demografskog resursa

Izvor: Izračunano na temelju odgovarajućih podataka *Popisa stanovništva 2001. i 2011. godine*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

❶ **TABLICA 6**
Indeks demografskih resursa u NUTS-2 regijama i planskim područjima Hrvatske 2001. i 2011. godine

Analiza demografskih potencijala na razini NUTS-2 regija i planskih područja pokazuje znatno kompleksniju sliku vrijednosti demografskih resursa i njegovih sastavnica te smjera i intenziteta njihovih promjena od 2001. do 2011.

Na početku promatranoga desetljeća vrijednost demografskih resursa u jadranskoj Hrvatskoj osjetno je zaostajala za kontinentalnom Hrvatskom, što potkrepljuju i njihove međusobne razlike u tipološkim obilježjima (tip D u jadranskoj Hrvatskoj, tip C u kontinentalnoj Hrvatskoj). Zahvaljujući, prije svega, osjetnom porastu vrijednosti indeksa obrazovanosti, jadranska se Hrvatska u proteklom desetljeću tipološki izjednačila (tip C, dobri demografski resursi), a po vrijednosti indeksa demografskih resursa čak i znatno pretekla kontinentalnu Hrvatsku.

Relativno sporiji razvoj demografskih resursa kontinentalne Hrvatske od 2001. do 2011. posljedica je niskih ukupnih i komponentnih vrijednosti demografskih potencijala sjeverozapadne i istočne Hrvatske. Pritom posebno treba istaknuti zaostajanje sjeverozapadne Hrvatske prema indeksu obrazovanosti (najniža vrijednost među planskim područjima 2001. i 2011. godine), koja se na početku promatranog razdoblja izdvajala i kao jedino plansko područje u državi čiji je

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 3,
STR. 321-343

PEJNOVIĆ, D., KORDEJ-
-DE VILLA, Ž.:
DEMOGRAFSKI...

indeks demografskih resursa pripadao tipu E (vrlo slabi demografski resursi).

S druge pak strane, istočna Hrvatska jedino je plansko područje gdje se indeks demografskih resursa i apsolutno smanjio od 2001. do 2011. kao rezultat njezina zaostajanja u regionalnom razvoju Hrvatske. Pritom je posebno znakovit pad vrijednosti demografskog indeksa za čak 46,1%. Takvo slabljenje ljudskih potencijala posljedica je intenzivne emigracije (selektivne po dobi i obrazovanju) od početka 1990-ih godina, u okviru koje je to plansko područje napustilo više od 150 000 stanovnika.¹³ Dok je pojačano iseljavanje 1990-ih godina uglavnom uzrokovano neposrednim učincima rata i tranzicijskim problemima, recentno iseljavanje stanovništva posljedica je prije svega kroničnoga problema zapošljavanja u tom dijelu Hrvatske, koje zaostaje u regionalnom razvoju zemlje.¹⁴ Takav odljev najvitalnijih kontingenata stanovništva iz strateški važnoga dijela države nalaže potrebu odlučn(ij) primjene odgovarajućih instrumenata i mjera politike regionalnog razvoja kako bi se negativni procesi zaustavili.

Zbog uzročno-posljedične povezanosti, interferencije, između stupnja/dinamike društveno-gospodarskoga i demografskog razvoja, tipovi i obilježja indeksa demografskih resursa znatno su predvidljiviji po područjima različitih kategorija razvijenosti. Tako je indeks demografskih resursa u područjima IV. kategorije razvijenosti 2001. i 2011. pripadao tipu B – povoljni demografski resursi, III. i II. kategorije tipu C – dobri demografski resursi, a I. kategorije razvijenosti tipu D – slabi demografski resursi (Tablica 7).

● **TABLICA 7**
Promjena indeksa demografskih resursa u kategorijama područja prema kompozitnom indeksu razvijenosti 2001. i 2011. godine

Kategorija razvijenosti prostora 2013. godine (prema prosjeku razvijenosti RH)		Demografski resursi*			
		idem	io	ider	TIP
2001.	IV. (> 125% prosjeka RH)	166,6	1.142,20	53,26	B
	III. (100-125% prosjeka RH)	297,3	637,3	23,50	C
	II. (75-100% prosjeka RH)	250,4	579,9	28,36	C
	I. (< 75% prosjeka RH)	205,2	278,3	11,65	D
2011.	IV. (> 125% prosjeka RH)	127,3	1.426,70	63,9	B
	III. (100-125% prosjeka RH)	207,8	844	29,1	C
	II. (75-100% prosjeka RH)	154,3	651,9	27,7	C
	I. (< 75% prosjeka RH)	125,9	487,5	14,4	D

*idem = demografski indeks, io = indeks obrazovanosti, ider = indeks demografskih resursa, TIP = tip demografskog resursa

Izvor: Izračunano na temelju podataka Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije (http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/STRATEGIJA_REGIONALNOG_RAZVOJA.pdf) te *Popisa stanovništva 2001. i 2011. godine*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

razvijenosti i izrazito nepravilna vrijednosna distribucija po područjima različita ranga razvijenosti. Tako su područja IV. kategorije razvijenosti (Grad Zagreb, Istarska i Primorsko-goranska županija) imala 2001. najnižu vrijednost demografskog indeksa, a 2011. godine gotovo izjednačenu s vrijednostima u područjima I. kategorije razvijenosti. Sa stajališta regionalnog razvoja, posebno je znakovit velik pad vrijednosti demografskog indeksa od 2001. do 2011. u područjima II. kategorije razvijenosti (Splitsko-dalmatinska, Varaždinska i Šibensko-kninska županija), koja su – osim područja III. kategorije razvijenosti (Zagrebačka, Dubrovačko-neretvanska i Zadarska županija) – do 2001. godine činila okosnicu demografskog razvoja Hrvatske. To dodatno svjedoči o širenju i produbljanju procesa atrofije demografskih potencijala u okviru nacionalnoga teritorija.

S obzirom na izložene, negativne, trendove demografskog indeksa (*idem*), presudnu ulogu za smjer i intenzitet promjene indeksa demografskih resursa ima indeks obrazovanosti (i_o), čija se vrijednost povećava sa stupnjem razvijenosti prostora. Stoga je i smanjenje omjera vrijednosti indeksa obrazovanosti između područja I. i IV. kategorije razvijenosti od 2001. do 2011. (sa 1 : 4,1 na 1 : 2,9) znakovit pokazatelj pozitivnih recentnih trendova u tom važnom segmentu regionalnog razvoja.

Sa stajališta regionalnog razvoja Hrvatske, posebno je važno razmotriti odnos između indeksa razvijenosti i indeksa demografskih resursa na razini županija, i zbog činjenice što korelacija tih dvaju sintetičnih indikatora na trećem stupnju prostorno-razvojne hijerarhije daje detaljniju sliku o postojećim regionalnim disparitetima i zbog pobližeg uvida u specifične razvojne probleme i aktualne trendove u pojedinim dijelovima nacionalnoga teritorija (Tablica 8).

Provedena analiza dodatno ističe specifična razvojna obilježja Grada Zagreba među hrvatskim županijama. Osim gotovo dvostruko većeg indeksa razvijenosti od prosjeka Hrvatske, izdvaja se i kao jedina županija čiji indeks demografskih resursa nominalno pripada tipu A – izrazito povoljni demografski resursi (izrazito dobra demografska obilježja i potencijali, vrlo visoka razina obrazovanosti). To je prije svega posljedica osjetno viših vrijednosti indeksa obrazovanosti od prosjeka Hrvatske, a manje i vrijednosti demografskog indeksa po kojima je bliže državnom prosjeku.¹⁵

S druge pak strane, na osnovi korelativne analiza indeksa razvijenosti i indeksa demografskih resursa po županijama 2011. godine, mogu se izdvojiti tri temeljna tipa županija: 1. županije s negativnim odstupanjem indeksa demografskih resursa u odnosu na indeks razvijenosti, 2. županije s pozitivnim odstupanjem indeksa demografskih resursa u odnosu

na indeks razvijenosti i 3. županije s nepovoljnim trendom razvoja demografskih resursa od 2001. do 2011.

Županija	Kompozitni indeks razvijenosti 2013. (RH = 100,0) %	Demografski resursi 2001.				Demografski resursi 2011.				Promjena vrijednosti idera 2001.–2011.
		idem	io	ider	TIP	idem	io	ider	TIP	
Kategorija IV.										
Grad Zagreb	186,4	229,5	1.816,4	102,3	A	180,9	2.057,1	111,9	A	9,6
Istarska	156,8	158,1	674,6	20,8	C	121,0	872,4	29,8	C	9,0
Primorsko-goranska	139,2	112,2	935,6	36,7	C	80,0	1.350,7	50,1	B	13,4
Kategorija III.										
Zagrebačka	124,2	319,2	355,2	23,6	C	212,0	629,8	29,5	C	5,9
Dubrovačko-neretvanska	120,8	311,3	955,8	25,3	C	216,5	1.118,6	33,4	C	8,1
Zadarska	106,4	261,4	601,0	21,6	C	195,1	783,6	24,5	C	2,9
Kategorija II.										
Splitsko-dalmatinska	93,8	419,0	885,2	58,7	B	241,8	1.108,6	60,8	B	2,1
Varaždinska	86,3	229,1	311,5	13,5	D	149,7	518,6	16,7	D	3,2
Šibensko-kninska	80,9	103,1	543,0	12,9	D	71,4	795,3	17,3	D	4,4
Kategorija I.										
Krapinsko-zagorska	73,2	164,5	195,0	9,0	E	107,4	407,3	12,9	D	3,9
Međimurska	69,7	407,1	232,8	12,8	D	264,6	470,9	14,7	D	1,9
Ličko-senjska	64,8	47,4	298,2	6,9	E	41,0	544,0	11,7	D	4,8
Koprivničko-križevačka	59,2	163,2	280,3	8,9	E	121,9	508,7	12,6	D	3,7
Karlovačka	56,3	59,5	389,6	11,2	D	56,9	719,3	19,4	D	8,2
Osječko-baranjska	46,1	224,0	451,0	23,6	C	134,4	584,7	25,2	C	1,6
Sisačko-moslavačka	38,7	97,2	295,7	9,8	E	90,4	460,6	13,8	D	4,0
Požeško-slavonska	33,8	364,5	255,8	15,5	D	146,4	520,3	13,3	D	-2,2
Bjelovarsko-bilogorska	23,3	138,5	223,1	9,0	E	100,0	442,7	10,9	D	1,9
Vukovarsko-srijemska	18,7	331,8	245,8	14,4	D	158,4	396,1	13,9	D	-0,5
Brodsko-posavska	18,4	364,5	255,8	15,5	D	168,3	439,8	15,2	D	-0,3
Virovitičko-podravska	5,6	189,1	186,5	7,5	E	122,0	355,4	9,5	E	2,0

Izvor: http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/STRATEGIJA_REGIONALNOG_RAZVOJA.pdf (pristupljeno 13. 9. 2014.) i *Popis stanovništva 2001. i 2011. godine*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

❶ **TABLICA 8**
Kompozitni indeks razvijenosti i demografski resursi u hrvatskim županijama 2001. i 2011. godine

Županije s negativnim odstupanjem indeksa demografskih resursa u odnosu na indeks razvijenosti. U ovu grupu županija ulaze Istarska, Zagrebačka i Zadarska županija. Visokim dis-paritetom između ta dva razvojna pokazatelja posebno se ističe Istarska županija. Iako druga po indeksu razvijenosti, tek je peta po vrijednosti demografskog indeksa među hrvatskim županijama. Rezultat toga jest da je to jedina županija u IV. kategoriji razvijenosti u kojoj demografski resursi imaju obilježja tipa C – dobri demografski resursi. Takav tip demografskih resursa rezultanta je razmjerno niskih vrijednosti indeksa obrazovanosti i sve nepovoljnijega demografskog indeksa. Relativno zaostajanje u razini obrazovanja posljedica je još nedovoljnih – statistički neevidentiranih – efekata djelovanja Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, otvorenoga

2006. godine, ali i dominacije radno intenzivnih djelatnosti u gospodarskoj strukturi (čiji su nositelji kadrovi sa srednjom stručnom spremom). Potonje potvrđuje i indeks specijalizacije djelatnosti (pokazuje odnos udjela BDV-a određene djelatnosti u ukupnom BDV-u županije), koji pokazuje da u Istarskoj županiji dominira sekundarni sektor (III. – 0,86, II. – 1,28, I. – 0,40).¹⁶ S druge pak strane, razmjerno niske i padajuće vrijednosti demografskog indeksa posljedica su tradicionalno negativnih demografskih procesa u unutrašnjoj Istri, koji su se u novijem razdoblju, od 1991. do 2001., proširili i na dijelove zapadne obale – Grad Pulu i Općinu Vrsar (Vojnović, 2012).

Slično, iako u manjoj mjeri, indeks demografskih resursa zaostaje za indeksom razvijenosti i u Zagrebačkoj, odnosno Zadarskoj županiji, koje pripadaju III. kategoriji razvijenosti.

Razmjerno visoka vrijednost indeksa razvijenosti Zagrebačke županije posljedica je kumulativnog utjecaja procesa suburbanizacije (funkcionalne decentralizacije Zagreba) i visokoga stupnja uključenosti u dnevni urbani sustav matičnoga grada, dok je zaostajanje u demografskim resursima odraz niskih vrijednosti indeksa obrazovanja i demografskog indeksa (prevladavajuća obilježja ruralnoga prostora). Za razliku od toga, visoka vrijednost indeksa razvijenosti Zadarske županije prije svega je posljedica propulzivnog razvoja Zadra, koji se u tranzicijskom razdoblju afirmirao kao vodeći regionalni centar Dalmacije i Hrvatske u cjelini (Lukić, 2012). S druge pak strane, razmjerno nizak demografski indeks u toj županiji posljedica je demografskog izumiranja sjevernodalmatinskih otoka i tradicionalne depopulacije u njezinu zao-balnom području, dodatno intenzivirane ratnim zbivanjima 1990-ih godina.

Županije s pozitivnim odstupanjem indeksa demografskih resursa u odnosu na indeks razvijenosti. Najizrazitiji je primjer takva tipa županija Splitsko-dalmatinska. Zahvaljujući prije svega visokoj vrijednosti demografskog indeksa, najvišega među hrvatskim županijama, kao i visokoj vrijednosti indeksa obrazovanja, ona – nakon Grada Zagreba – ima najvišu vrijednost demografskih resursa među županijama. Za razliku od toga, prema vrijednosti indeksa razvijenosti nalazi se tek u II. kategoriji razvijenosti, odnosno čak na sedmom mjestu među županijama. Takvo zaostajanje indeksa razvijenosti odraz je osjetnoga pogoršanja njezine funkcionalne strukture, kao rezultat procesa deindustrijalizacije koji je pogodio njezina vodeća središta rada, posebno Split, u tranzicijskom razdoblju. O razmjerno nepovoljnoj funkcionalnoj strukturi Splitsko-dalmatinske županije svjedoči odnos među sektorima djelatnosti 2011. godine (III. – 1,06, II. – 0,83, I. – 0,42), kao i činjenica da među djelatnostima prema indeksu specijalizacije

prednjači poslovanje nekretninama, nakon čega slijede turističke usluge, a potom građevinarstvo, dok je industrija (i eks-traktivna i prerađivačka) tek na šestom mjestu među djelatnostima.¹⁷

Županije s nepovoljnim trendom razvoja demografskih resursa od 2001. do 2011. U ovu skupinu ulaze prije svega županije s negativnom promjenom vrijednosti indeksa demografskih resursa: Požeško-slavonska, Vukovarsko-srijemska i Brodsko-posavska, ali i Osječko-baranjska, koja se ističe najslabijom promjenom vrijednosti indeksa demografskih resursa među županijama čije je razvojno središte makroregionalni centar. Takav trend kretanja indeksa demografskih resursa u navedenim županijama uzrokovan je kroničnim zaostajanjem istočne Hrvatske u regionalnom razvoju zemlje od početka 1990-ih godina. Temeljni uzrok razvojnoga zaostajanja ratna su stradanja, neposredna i posredna, toga dijela zemlje u prvoj polovici toga desetljeća, a potom i primijenjeni model vlasničkog restrukturiranja, odnosno privatizacije javnoga vlasništva u tranzicijskom razdoblju. To se kumulativno očitovalo u osjetnom pogoršanju funkcionalne strukture, čija su glavna obilježja deindustrijalizacija i prenaplašena ovisnost o (uglavnom nisko dohodovnoj) poljoprivredi te strukturni i dinamički poremećaji koji karakteriziraju suvremeni razvoj te regije.

Deindustrijalizacija istočne Hrvatske, kao i zemlje u cjelini 1990-ih godina, posljedica je kumulativnog utjecaja više čimbenika – od neposrednog utjecaja rata, preko niske konkurentnosti naslijeđene industrije u promijenjenim uvjetima nakon uvođenja tržišnoga gospodarstva do primijenjenoga modela privatizacije. Zbog intenzivnoga gubitka radnih mjesta u tercijarnom sektoru, to je bio glavni generator porasta nezaposlenosti u tranzicijskom razdoblju. To pokazuje i primjer Osijeka, razvojnoga stožera istočne Hrvatske, koji je u promatranom razdoblju ostao bez polovine svoje industrije, pri čemu se broj zaposlenih od 1990. do 2014. smanjio za čak tri četvrtine, 84,6% (sa 26 236 zaposlenih 1990. na 4028 zaposlenika 2014. godine).¹⁸

Iako je visoka orijentacija istočne Hrvatske na poljoprivredu prije svega uzrokovana raspoloživim zemljišnim resursima, prenaplašena ovisnost o primarnom sektoru djelatnosti, posebno poljoprivredi, dodatno indicira zaostajanje toga dijela države. To potkrepljuje i indeks specijalizacije sektora djelatnosti toga područja (I. – 3,19; II. – 1,05; III. – 0,69), pri čemu se izdvaja kao jedino plansko područje u kojem vodeću djelatnost prema indeksu specijalizacije u svim županijama čini poljoprivreda, s rasponom od 2,41 u Brodsko-posavskoj do čak 4,72 u Virovitičko-podravskoj županiji.¹⁹

Negativan trend ekonomsko-socijalnih promjena neposredno se očituje u sve većem problemu nezaposlenosti, o

čemu govori gotovo dvostruko veća stopa nezaposlenosti u regiji od prosjeka države 2011. godine (istočna Hrvatska 30,5%, Hrvatska 18,1%), s rasponom od 28,2% u Osječko-baranjskoj do 33,4% u Virovitičko-podravskoj županiji.²⁰ Tako visoka stopa nezaposlenosti snažan je potisni čimbenik iseljavanja u recentnom razdoblju, o intenzitetu kojega posredno svjedoči neto stopa migracija istočne Hrvatske od 2001. do 2011. od -60 178 stanovnika, što je gubitak od 6,8% u odnosu na broj stanovnika regije 2001. godine.²¹ Takvo iseljavanje stanovništva ostavilo je duboke, negativne, posljedice u demografskim procesima na tom području od 2001. do 2011., koje su posebno vidljive u naglom smanjenju vitaliteta (sa 1,29 na 0,81) i starenju stanovništva (porast udjela starih > 60 sa 20,9 na 23,0%).²²

Iskazani dispariteti između kompozitnog indeksa razvijenosti i demografskih resursa, uključujući i razlike između demografskog indeksa i indeksa obrazovanosti, transparentan su pokazatelj razlika u regionalnom razvoju, ali i strukturnih slabosti pojedinih prostorno-razvojnih cjelina Hrvatske. U tom smislu izloženi rezultati indiciraju mogući izbor poželjnih mjera i instrumenata, kako bi ojačala razvojna kohezija u okviru državnoga teritorija.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja potvrđuju polazne hipoteze o međuzavisnom utjecaju demografskog i regionalnog razvoja, odnosno o demografskim resursima kao indikatoru i čimbeniku regionalnog razvoja Hrvatske.

Prvo, potvrđena je hipoteza o izrazito neravnomjernoj naseljenosti državnoga teritorija. Težište naseljenosti države jest kontinentalna Hrvatska, u okviru koje se kao demografska regija jezgre izdvaja središnja Hrvatska (35,7% stanovništva zemlje). Pritom je sa stajališta regionalnog razvoja nužno upozoriti na prenaplašenu koncentraciju stanovništva, odnosno demografskih resursa u Gradu Zagrebu (17,6% stanovništva Hrvatske), odnosno zagrebačkoj regiji (Grad Zagreb i Zagrebačka županija), u kojoj je okupljeno više od četvrtine (26,8%) stanovništva Hrvatske. Negativan pol naseljenosti na županijskoj razini jest Ličko-senjska županija, s manje od 10 st./km² 2011. godine i aktualnim trendom demografskog izumiranja. Razrjeđivanje naseljenosti u županijama bez razvijenoga središnjeg naselja, razine regionalnoga centra, sve više u prvi plan ističe problem neiskorištenosti resursne osnove i prijetnja je dugoročnoj prostorno-funkcionalnoj integraciji zemlje.

Drugo, potvrđena je i hipoteza o prenaplašenim disparitetima u regionalnom razvoju Hrvatske. U prilog tome svjedoče razlike u kompozitnom indeksu razvijenosti županija, pri čemu više od polovine njihova ukupnoga broja, na koje

otpada 57,0% teritorija i 37,0% stanovništva države, pripada I. razredu razvijenosti (< 75% nacionalnoga prosjeka), a samo tri županije, na koje otpada 12,4% teritorija i 29,2% stanovništva, IV. razredu razvijenosti (> 125% nacionalnoga prosjeka), dok raspon vrijednosti indeksa razvijenosti između najslabije razvijene (Virovitičko-podravska) i najrazvijenije jedinice regionalne samouprave (Grad Zagreb) iznosi čak 1 : 33,3. Tako izrazite razlike u regionalnom razvoju generator su prostornoga preraspmještaja stanovništva iz slabije razvijenih županija u gradska središta razvijenijih dijelova zemlje, što zbog prelijevanja ljudskih resursa pridonosi daljnjem produbljivanju razlika u razini razvijenosti.

Treće, hipoteza o neposrednoj uzročno-posljedičnoj povezanosti regionalnog i demografskog razvoja, odnosno pravno-proporcionalnoj korelaciji između indeksa razvijenosti i indeksa demografskih resursa, potvrđena je u slučaju Grada Zagreba i najslabije razvijenih prostornih jedinica (planska područja i županije, prije svega istočne, a potom i sjeverozapadne Hrvatske). S druge pak strane, nije potvrđena u Splitsko-dalmatinskoj županiji (pozitivno odstupanje indeksa demografskih resursa u odnosu na indeks razvijenosti) te u Istarskoj, Zagrebačkoj i Zadarskoj županiji (negativno odstupanje indeksa demografskih resursa u odnosu na indeks razvijenosti).

Naposljetku, potvrđena je i hipoteza da su obilježja, smjer i intenzitet promjena demografskih resursa posredan, ali pouzdan, indikator regionalnog razvoja, pri čemu njegovi komponentni elementi – demografski indeks i indeks obrazovanosti – pobliže otkrivaju specifične razvojne probleme u pojedinim dijelovima zemlje. To posebno dolazi do izražaja u najslabije razvijenoj regiji/planskom području – istočnoj Hrvatskoj, koja se izdvaja kao jedina prostorna cjelina na toj razini regionalno-razvojne hijerarhije s indeksom razvijenosti ispod 50% nacionalnoga prosjeka, dok se pet njezinih županija nalazi u skupini od sedam najslabije razvijenih hrvatskih županija, pri čemu su tri i apsolutno najnerazvijenije u državi. Takvo razvojno zaostajanje praćeno je dubokim strukturnim i dinamičkim problemima, među kojima posebno treba izdvojiti dvostruko višu stopu nezaposlenosti od prosjeka države i intenzivno iseljavanje mlađega i obrazovanijega stanovništva, s odgovarajućim posljedicama na buduću demografski i gospodarski razvoj toga dijela zemlje.

Izloženi rezultati nalažu aktivnije poduzimanje odgovarajućih mjera i instrumenata politike regionalnog razvoja, kako bi se sanirali uočeni negativni prostorno-razvojni procesi i potaknula jača teritorijalna kohezija u okviru nacionalnoga teritorija.

BILJEŠKE

¹ O osnovnim značajkama demografskog razvoja Hrvatske vidjeti Akrap, Gelo i Čipin (2005), a o makroekonomskim učincima starenja stanovništva vidjeti Gelo i Akrap (2003), Nestić i Švaljek (2008) i Redek, Domadenik i Ograjenšek (2008).

² U međupopisnom razdoblju od 1991. do 2001. u Hrvatskoj je zabilježena demografska regresija za 346 805 stanovnika (-7,2%), a od 2001. do 2011. za 152 571 (-3,4%) (Usp. Stanovništvo i broj naselja prema popisima, *Statistički ljetopis 2013.*, DZS, Zagreb).

³ S gotovo četvrtinom udjela starih (60+) 2011., s obzirom na stupanj ostarjelosti 2011. godine stanovništvo Hrvatske pripadalo je tipu 4 s obilježjem "duboka starost" (Nejašmić, Toskić, 2013).

⁴ Iskazani kratkotrajni prirodni prirast dijelom je i posljedica tadašnjega popisivanja rođenih i umrlih u inozemstvu.

⁵ Prirodno kretanje stanovništva, *Priopćenje 7.1.1.*, Vanjske migracije stanovništva Hrvatske, *Priopćenje 7.1.2.*, DZS, Zagreb, http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2013/07-01-01_01_2013.htm, pristupljeno 3. 2. 2014.

⁶ Uz izravne demografske gubitke, čija procjena iznosi 21 540 stanovnika (Živić, 2005a; Živić, 2005b), Hrvatska je tijekom ratnih zbivanja pretrpjela velike materijalne štete, čija se ukupna vrijednost procjenjuje na 236,4 milijarde kuna (*Ratna šteta Republike Hrvatske*, 1999). Brži poratni oporavak gospodarstva dodatno je otežan i kadrovskim osiromašenjem, uzrokovanim migracijama stanovništva i deindustrijalizacijom. Riječ je o važnom aspektu (promjeni ljudskih resursa) koji zavređuje detaljnije istraživanje.

⁷ Hrvatski model gospodarske tranzicije, pravno utemeljen na Zakonu o pretvorbi društvenih poduzeća (NN 019/1991) i Zakonu o privatizaciji (NN 021/1996), primarno je bio motiviran vlasničkom transformacijom, tj. preuzimanjem/privatizacijom društvenoga vlasništva, dok su motivi restrukturiranja gospodarstva gotovo nestali. Njime su stvorene nove društvene elite, s dalekosežnim posljedicama u socijalnoj asimetriji, siromaštvu, dezinvestiranju, nezaposlenosti te golemim vanjskim i unutarnjim dugovima (Usp. Dugalić i Šokčević, 2007; Družić, 2003; Čučković, 1998; Franičević, 2002).

⁸ U zadnjih 15 godina (1996.–2011.) u Hrvatskoj je zabilježen apsolutni porast broja zaposlenih za 139 000 (sa 1 195 000 na 1 411 000), ali unatoč tome znatno zaostaje po relativnim pokazateljima nezaposlenosti za državama članicama Europske unije. Tako je u studenome 2013. zabilježila stopu nezaposlenosti od 18,6 (za razliku od 10,9 u EU-u), dok je nezaposlenost mladih iznosila čak 49,7 (za razliku od 23,6 u EU-u), po čemu je Hrvatska treća u Europskoj uniji, iza Španjolske (57,7) i Grčke (54,8) (<http://www.business.hr/ekonomija/stopa-nezaposlenosti-u-hrvatskoj-bлаго-povecana>, pristupljeno 15. 9. 2014.).

⁹ Cjelovit postupak izračuna indeksa demografskih resursa, uključujući i navedene komponentne varijable, razrađen je i detaljnije obrazložen u referentnom radu (Nejašmić, Toskić i Mišetić, 2009; Nejašmić i Mišetić, 2010).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 3,
STR. 321-343

PEJNOVIĆ, D., KORDEJ-
-DE VILLA, Ž.:
DEMOGRAFSKI...

¹⁰ U nacrtu prijedloga Zakona o regionalnom razvoju iz 2013. godine predložen je institut planskoga područja koji je u usvojenom Zakonu odbačen (NN 147/2014). (Usp. http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/Savjetovanje%20sa%20zainteresiranom%20javno%20A1%20C4%87u/Nacrt%20ZRR%20RH_04.10.2013.pdf, pristupljeno 13. 9. 2014.)

¹¹ Na temelju Zakona o regionalnom razvoju iz 2009. godine (NN 153/2009) Vlada Republike Hrvatske donijela je u travnju 2010. godine Uredbu o izračunu indeksa razvijenosti (NN 63/2010). Indeks razvijenosti izračunava se za županije i jedinice lokalne samouprave kako bi ih se razvrstalo u razvojne skupine i utvrdilo kojim područjima treba pomagati. Vrijednost kompozitnog indeksa razvijenosti izračunava se kao ponderirani prosjek odstupanja standardiziranih vrijednosti pet pokazatelja od državnoga prosjeka. Pokazatelji koji ulaze u izračun jesu: stopa nezaposlenosti (s ponderom od 30 posto u izračunu indeksa), dohodak po stanovniku (s ponderom od 30 posto u izračunu indeksa), proračunski prinosi jedinica lokalne, odnosno područne (regionalne), samouprave po stanovniku (s ponderom od 15 posto u izračunu indeksa), opće kretanje stanovništva (s ponderom od 15 posto u izračunu indeksa) te stopa obrazovanosti (s ponderom od 15 posto u izračunu indeksa). Iako kompozitni indeks razvijenosti sadrži i pokazatelj općega kretanja stanovništva i pokazatelj udjela obrazovanoga stanovništva, zbog kompleksnosti sintetičnoga pokazatelja demografskih potencijala njihova nam usporedba pruža dodatne uvide u međuovisnost demografskog i gospodarskog razvoja. (Usp. http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/STRATEGIJA_REGIONALNOG_RAZVOJA.pdf, pristupljeno 13. 9. 2014.)

¹² Takvo tipološko obilježje unatoč negativnim demografskim procesima (prirodni pad i uznapredovali proces starenja) pokazuje da demografski indeks ne korespondira s prostornom stvarnošću, što indicira relativno značenje upotrebljene tipologije prema indeksu demografskih resursa.

¹³ Izvor: *Popis stanovništva 1991. i 2001. godine, Prirodno kretanje stanovništva*, DZS, Zagreb.

¹⁴ O dubini problema zapošljavanja u istočnoj Hrvatskoj svjedoče pokazatelji o stopi nezaposlenosti od 2001. do 2011., pri čemu je na početku promatranog razdoblja iznosila 35,3% (prema 25,4% u RH), a na kraju 30,6% (prema 19,1% u Hrvatskoj) (Usp. Hrvatski zavod za zapošljavanje, Državni zavod za statistiku za navedene godine).

¹⁵ I u slučaju Grada Zagreba potvrđena je prethodna opaska o relativnom značenju primjenjive tipologije prema indeksu demografskih resursa, što se posebno odnosi na iskazano obilježje demografskog indeksa – izrazito dobra demografska obilježja i potencijali. Naime, od 2001. do 2011. u Gradu Zagrebu zabilježen je proces starenja (s porastom udjela starih >65 godina sa 14,9% 2001. na 17,3% 2011. godine) i prirodni pad od 5695 stanovnika (*Popis stanovništva 2001. i 2011. godine; Prirodno kretanje stanovništva, 1964.–2013.*, CD, Državni zavod za statistiku, Zagreb).

¹⁶ Osnovni strukturno-poslovni pokazatelji prema NKD-u 2007. u 2011., *Statistički ljetopis 2013.*, DZS, Zagreb

¹⁷ Osnovni strukturno-poslovni pokazatelji prema NKD-u 2007. u 2011., *Statistički ljetopis 2013.*, DZS, Zagreb

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 3,
STR. 321-343

PEJNOVIĆ, D., KORDEJ-
-DE VILLA, Ž.:
DEMOGRAFSKI...

¹⁸ Registar poslovnih subjekata, Hrvatska gospodarska komora, <http://www1.biznet.hr/HgkWeb/do/extlogon;jsessionid=B1DD9ECF269C7CCDFBC658E171DBBDF2> (pristupljeno 27. 4. 2014.); Statistika Hrvatske gospodarske komore Osijek)

¹⁹ Osnovni strukturno-poslovni pokazatelji prema NKD-u 2007. u 2011., *Statistički ljetopis 2013.*, DZS, Zagreb

²⁰ *Godišnjak 2012*, Hrvatski zavod za zapošljavanje, Zagreb, 2013.

²¹ *Popis stanovništva 2001. i 2011. godine, Prirodno kretanje stanovništva 1964.–2013.*, CD, DZS, Zagreb

²² *Popis stanovništva 2001. i 2011. godine, Prirodno kretanje stanovništva 1964.–2013.*, CD, DZS, Zagreb

LITERATURA

Akrap, A., Gelo, J. i Čipin, I. (2005). *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća)*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

Čučković, N. (1998). *Privatizacija – temeljna politika gospodarske preobrazbe zemalja srednje i istočne Europe*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Družić, I. (2003). Tržišno restrukturiranje i privatizacija hrvatskoga gospodarstva. U I. Družić (Ur.), *Hrvatski gospodarski razvoj* (str. 137–173). Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Politička kultura.

Dugalić, V. i Šokčević, Š. (2007). Privatizacija društvenog/državnog vlasništva – (ne)uspjeli tranzicijski proces? *Diaconvensia*, XV, 103–154. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=57187

Franičević, V. (2002). Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj. *Politička misao*, 39(1), 3–34. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=38302

Gelo, J. i Akrap, A. (2003). Stanovništvo i gospodarski razvoj. U I. Družić (Ur.), *Hrvatski gospodarski razvoj* (str. 23–55). Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Politička kultura.

Lukić, A. (2012). *Mozaik izvan grada – tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*. Zagreb: Meridijani.

Nejašmić, I., Toskić, A. i Mišetić, R. (2009). *Demografski resursi Republike Hrvatske: sintetični pokazatelji za županije, gradove i općine*. Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo.

Nejašmić, I. i Mišetić, R. (2010). Sintetični pokazatelj demografskih resursa: doprinos tipologiji hrvatskih prostora. *Hrvatski geografski glasnik*, 72(1), 49–62. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=85359

Nejašmić, I. i Toskić, A. (2013). Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive. *Hrvatski geografski glasnik*, 75(1), 89–110. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=155905

Nestić, D. i Švaljek, S. (2008). Croatian demographic reality and labour market challenges. U M. Vehovec (Ur.), *New perspectives on a longer working life in Croatia and Slovenia* (str. 53–64). Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb i Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na <http://www>

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 3,
STR. 321-343

PEJNOVIĆ, D., KORDEJ-
-DE VILLA, Ž.:
DEMOGRAFSKI...

eizg.hr/hr-HR/New-Perspectives-on-a-Longer-Working-Life-in-Croatia-and-Slovenia-360.aspx

Redek, T., Domadenik, P. i Ograjenšek, I. (2008). The economic impacts of ageing in the EU with special focus on the labour market. U M. Vehovec (Ur.), *New perspectives on a longer working life in Croatia and Slovenia* (str. 37–52). Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb i Friedrich Ebert Stiftung. Dostupno na <http://www.eizg.hr/hr-HR/New-Perspectives-on-a-Longer-Working-Life-in-Croatia-and-Slovenia-360.aspx>

Vojnović, N. (2012). Demografski resursi općina i gradova Istarske županije. *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije, Series Historia et Sociologia*, 22(1), 187–198.

Živić, D. (2005a). Demografski ratni gubici kao determinanta razvoja stanovništva Istočne Hrvatske u razdoblju 1991. – 2001. *Migracijske i etničke teme*, 21(1-2), 123–141.

Živić, D. (2005b). Izravni i migracijski demografski gubici tijekom srbijanske oružane agresije na Hrvatsku. U D. Živić, N. Pokos i A. Mišetić (Ur.), *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive* (str. 71–94). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

IZVORI

Hrvatska gospodarska komora, Osijek.

Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2001. i 2011. godine, Zagreb.

<http://www1.biznet.hr/HgkWeb/do/extlogon.jsessionid=B1DD9ECF269C7CCDFBC658E171DBBDF2> (pristupljeno 27. 4. 2014.)

<http://www.business.hr/ekonomija/stopa-nezaposlenosti-u-hrvatskoj-blago-povecana> (pristupljeno 15. 9. 2014.)

http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/Savjetovanje%20sa%20zainteresiranom%20javno%C5%A1%C4%87u/Nacrt%20ZRR%20RH_04.10.2013.pdf (pristupljeno 17. 9. 2014.)

http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/STRATEGIJA_REGIONALNOG_RAZVOJA.pdf (pristupljeno 13. 9. 2014.)

Osnovni strukturno-poslovni pokazatelji prema NKD-u 2007. u 2011., *Statistički ljetopis 2013.*, DZS, Zagreb.

Popis stanovništva 1991., 2001. i 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

Prirodno kretanje stanovništva, *Priopćenje 7.1.1.*, Vanjske migracije stanovništva Hrvatske, *Priopćenje 7.1.2.*, DZS, Zagreb http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2013/07-01-01_01_2013.htm (pristupljeno 3. 2. 2014.)

Prirodno kretanje stanovništva, 1964.–2013., CD, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

Ratna šteta Republike Hrvatske: završno izvješće, Vlada Republike Hrvatske, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Zagreb, 1999.

Stanovništvo i broj naselja prema popisima, *Statistički ljetopis 2013.*, DZS, Zagreb.

Statistički ljetopis 2013., Državni zavod za statistiku, Zagreb.

Zakon o pretvorbi društvenih poduzeća. *Narodne novine*, 019/1991.

Zakon o privatizaciji. *Narodne novine*, 021/1996.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 3,
STR. 321-343

PEJNOVIĆ, D., KORDEJ-
-DE VILLA, Ž.:
DEMOGRAFSKI...

Demographic Resources as an Indicator and Factor of the Regional Development Disparity in Croatia

Dane PEJNOVIĆ
Faculty of Science, Zagreb

Željka KORDEJ-DE VILLA
Institute of Economics, Zagreb

According to recent research, modern development in Croatia is burdened by distinct regional disparities. As differences in socioeconomic development are the key generator of spatial mobility of the population, this is reflected in the atrophy of demographic resources of less developed areas, and consequently in the destabilization of their population. Due to the connections between economic and demographic development, the paper examines demographic resources as an indicator and factor in the disparities occurring in the regional development of the country. Demographic resources in 2001 and 2011 on three hierarchical levels of regional development and four spatial categories are explored, as well as the composite index of development of counties in 2013. The research process includes the calculation of synthetic indicators of demographic potential – the index of demographic resources (i_{der}) and its evaluation within the typological scale of six threshold values. The research results show that: first, Croatia has a highly uneven spatial distribution of demographic resources; second, more than half the number of the counties belong to the first development category, and only three counties to the fourth development category; third, regions in the fourth development category are characterized by favorable demographic resources, while areas in the first category are characterized by weak demographic resources; and fourth, structural and dynamic characteristics of the index of demographic resources clearly indicate specific development problems in certain parts of the country.

Keywords: regional development, index of demographic resources, composite development index, Croatia